
3.3 Opschaling agroforestry in kippenuitlopen

Martijn Boosten¹, Jasprina Kremers¹, Monique Bestman², Wouter van Goor³

- 1 Stichting Probos
- 2 Louis Bolk Instituut
- 3 Face the Future

Datum: 30 april 2020

1 Achtergrond en doel

1.1 Aanleiding

Nederland kent ruim 2700 ha aan kippenuitloop. Hier ligt een interessant potentieel voor het realiseren van agroforestry-beplantingen. In 2018 is het project 'Agroforestry in kippenuitlopen' gestart met als doel om voorbeelden van agroforestry in kippenuitlopen uit te werken en uit te dragen. Binnen dit project zijn vier agroforestry-concepten (biomassateelt, notenteelt, fruitteelt en populierenteelt) uitgewerkt, inclusief CO₂-impact en kosten-batenanalyses. Daarnaast is de website www.agroforestrykip.nl gelanceerd waarop alle verzamelde kennis toegankelijk is gemaakt voor pluimveehouders. Ook zijn er 4 voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd. In de winter van 2018-2019 zijn op drie voorbeeldbedrijven aanplanten gerealiseerd die dienen als inspiratie- en demonstratieobject voor pluimveehouders. Het project is in maart 2019 afgerond.

Uit het project bleek dat er binnen de pluimveesector een toenemende interesse is voor bomenaanplant in kippenuitlopen. Pluimveehouders hebben verschillende redenen om bomen te willen aanplanten in hun uitloop. Men wil door de aanplant van bomen beschutting creëren voor de kip en zo het uitloopgebruik van de kip vergroten. Hiermee komt men tegemoet aan de eisen van certificeerders. Ten tweede wil men met bomenaanplant een bijdrage leveren aan de CO₂-vastlegging, niet alleen als bijdrage aan de nationale klimaatdoelen, maar tevens om de klimaatimpact van het eigen bedrijf te verkleinen. Een aantal pluimveehouders ziet hierin ook een mogelijkheid om zich in de eiermarkt beter te profileren. De extra inkomsten die met bomenaanplant in de uitloop in de toekomst gerealiseerd kunnen worden, zijn geen primair doel, maar helpen wel om een deel van de investering in de aanplant terug te verdienen.

Uit het project bleek wel dat om te komen tot uitbreiding van het aantal hectares agroforestry in kippenuitlopen, er een aantal knelpunten dienen te worden aangepakt die momenteel zorgen voor terughoudendheid bij pluimveehouders:

- Er zijn nog weinig voorbeelden van agroforestry in kippenuitlopen waar pluimveehouders in de praktijk kunnen zien hoe de combinatie kippen en bomen werkt. Daarnaast ontbreekt het bij pluimveehouders aan (vrij basale) kennis over aanplant en beheer bomen.
- Aanplant van bomen vergt een relatief hoge investering (vanaf €4000 per ha) en kent een lange terugverdientijd (10 tot 20 jaar). Pluimveehouders schrikken ervoor terug om dit soort investeringen helemaal voor eigen rekening te nemen.
- De regels (vanuit o.m. de certificeerders en de EU) voor de beplanting van uitlopen zijn niet allemaal even eenduidig en spreken elkaar soms tegen. Ook dit zorgt voor terughoudendheid bij pluimveehouders.

In april 2019 is daarom het vervolgproject 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' gestart om een aantal van deze knelpunten te helpen aanpakken.

1.2 Doelstelling

Het project 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' had als doel om:

- meer praktijkvoorbeelden van agroforestry in kippenuitlopen te creëren en de kennis over agroforestry onder pluimveehouders te vergroten;
- te verkennen wat de mogelijkheden zijn voor het opzetten van een praktijknetwerk voor uitwisseling van kennis en ervaringen;
- te verkennen wat mogelijkheden zijn voor (structurele) cofinanciering voor bomenaanplant in uitlopen vanuit klimaatfinanciering;

- een bijdrage te leveren aan de interpretatie van de huidige regels en aan de (geplande) herziening van de handelsnormen voor eieren, zodat de actuele ontwikkelingen op het gebied van agroforestry daarin mee genomen kunnen worden.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 worden de vier voorbeeldbedrijven besproken waar in het kader van dit project aanplanten zijn gerealiseerd. Hoofdstuk 3 gaat in op de mogelijkheden voor klimaatfinanciering. Hoofdstuk 4 behandelt de belangrijkste knelpunten in de wet- en regelgeving waar in het kader van dit project naar is gekeken. In hoofdstuk 5 worden de resultaten van de verkenning naar het opzetten van een praktijknetwerk behandeld. Tot slot worden in hoofdstuk 6 de belangrijkste conclusies en aanbevelingen gegeven.

2 Voorbeeldbedrijven

In september 2019 is er een oproep gedaan via diverse kanalen om geïnteresseerde bedrijven te werven voor een voorbeeldaanplant. Van de geïnteresseerde bedrijven zijn uiteindelijk drie bedrijven geselecteerd:

- Biologische zorgboerderij 't Paradijs in Barneveld
- Pluimveebedrijf van Kampen in Scherpenzeel
- Biologisch pluimveebedrijf Verbeek in Renswoude

Bij de selectie van de bedrijven is er onder meer gekeken naar de verwachte mogelijkheden voor concrete realisatie van aanplant op korte termijn, de oppervlakte die bedrijven te bieden hadden en de bereidheid van de bedrijven om zelf te investeren in de aanplant. Met de geselecteerde bedrijven is gekeken welke beplantingsvariant het beste bij hun bedrijf past. Hierbij is onder andere gekeken naar investeringskosten, gewenste producten (noten, fruit, hout, biomassa), grondsoort en bestemmingsplan. Voor de drie bedrijven is een concreet beplantingsplan uitgewerkt. In het beplantingsplan is rekening gehouden met de eisen die certificeerders van biologische pluimveebedrijven stellen aan de inrichting van uitlopen, de toegankelijkheid voor machines (voor maai- en oogstwerkzaamheden) en de landschappelijke inpassing.

Op de bedrijven in Scherpenzeel en Renswoude heeft in maart 2020 de aanplant plaatsgevonden. De aanplant op het bedrijf in Barneveld kon door omstandigheden niet binnen de projecttermijn worden uitgevoerd. Deze aanplant is gepland voor het najaar van 2020.

Een vierde voorbeeldaanplant is gerealiseerd op Biologisch pluimveebedrijf Knook in Lelystad. Dit bedrijf was al in beeld bij het vorige project. De aanplant kon tijdens het vorige project niet worden gerealiseerd, omdat het bedrijf geen officiële toestemming had van de certificeerder KAT en de Nederlandse Controle Autoriteit Eieren (NCAE, tegenwoordig: COKZ) voor de gekozen inrichtingsvariant van de uitloop. Tijdens het huidige project zijn de ontwerpen verder aangepast en is er intensief overleg geweest met de KAT en COKZ. Dit heeft uiteindelijk geresulteerd in een aanplant in december 2019.

2.1 Notenteelt en houtsingels biologische zorgboerderij 't Paradijs

Boerderij 't Paradijs in Barneveld is een biologische zorgboerderij die de zorgtak combineert met het agrarisch bedrijf (varkens, leghennen en tuinderij). Om de kippen uitloop aantrekkelijk te maken en beschutting voor de (over het algemeen schuwere) witte kippen te bieden, heeft 't Paradijs zich in 2019 aangemeld voor het agroforestry-project. Boerderij 't Paradijs heeft voor agroforestry gekozen om het de aanplant in de uitloop CO₂ vast te leggen op het bedrijf en op termijn een product van de beplanting te kunnen oogsten. In de uitloop waren al een aantal fruitbomen aanwezig. Dit inspireerde om deze vorm van nuttige beplanting verder uit te breiden.

Om te zorgen voor diversiteit aan beplanting in de uitloop is gekozen voor verschillende typen beplanting. Er wordt 1 ha walnoot aangeplant, waarbij de bomen op een onderlinge afstand van 10 meter worden geplant. Een kwart van de notenbomen bestaat uit rassen die noten produceren voor directe consumptie. De rest bestaat uit notenrassen die noten produceren die geschikt zijn om olie van te persen. Daarnaast wordt 0.4 ha aan singels bestaande uit wilg, els, sleedoorn en meidoorn aangelegd. Rondom de boerderij en de uitloop zijn al bomenrijen en singels te vinden en ook in de uitloop bevindt zich langs een sloot al een houtwal. De singels sluiten mooi aan op het bestaande landschap. De singels komen voornamelijk in het nattere deel van de uitloop te liggen, haaks op de stal, om ook hier beschutting te bieden en de kippen verder de uitloop in te begeleiden.

In het ontwerp van de uitloop zijn de noten op de plaats van de huidige fruitbomen terecht gekomen. De bestaande fruitbomen worden verplaatst binnen de uitloop, zodat de walnoten beter in de uitloop passen en de fruit- en notenbomen samen een fraai geheel vormen.

De aanplant zal in het najaar van 2020 plaatsvinden.

Figuur 2.1 Bepantingsplan biologische zorgboerderij 't Paradijs

2.2 Boomweide Van Kampen Pluimvee

Op het gangbare vrije uitloop bedrijf Van Kampen Pluimvee van Gerben en Bertine van Kampen in Scherpenzeel, beschikken 52.000 kippen over 21 ha uitloop. In het voorjaar van 2020 is in de uitloop een boomweide met appelbomen aangelegd.

Gerben en Bertine zijn voornamelijk op zoek naar beschutting voor de kippen. Door de openheid in het gebied kan het er hard waaien en blijven de kippen, ondanks de grote uitloop, dicht bij de stal. In agroforestry zagen Gerben en Bertine een mogelijkheid om beschutting te bieden voor de kippen en tegelijkertijd bij te dragen aan de aantrekkelijkheid van de uitloop en CO₂-vastlegging op het bedrijf. Hierin zien ze goede reclame voor het bedrijf.

De keuze voor sapappels was snel gemaakt dankzij familieleden van Gerben en Bertine die ook sapappels hebben staan en daar zelf sap van maken. Dit biedt een makkelijke afzetmogelijkheid voor de appels. Er is gekozen voor een boomweide (ruimere plantafstand) rondom de stal, zodat het gras tussen de bomen nog makkelijk geoogst kan worden. Naast sapappels hebben Gerben en Bertine er ook voor gekozen om een paar handappels en een paar walnoten in kleine hoekjes van de uitloop te planten. Naast de uitloop stond al een grote walnoot die het goed deed. De diversiteit aan boomsoorten vinden Gerben en Bertine een leuke toevoeging aan het bedrijf.

In maart 2020 zijn de bomen geplant. In totaal is er 2,3 ha aangeplant. Daarvan bestaat 0.5 ha uit walnoot met een plantafstand van 8 x 10 meter. De handappels beslaan 0,1 ha en zijn in een rij geplant met 10 meter afstand tussen de bomen. Het grootste deel van de aanplant bestaat uit sapappels, die als een boomweide in de uitloop zijn geplant op een onderlinge afstand van 15 meter.

Voor elke boom is eerst met een kraantje een groter gat gemaakt dan nodig, zodat de grond rondom de boom goed losgewoeld was. Daarna zijn de bomen geplant. Bij elke boom zijn boompalen geplaatst om de boom extra stevigheid te bieden tegen de wind.

Een maand na de aanplant stonden de appels al in bloei en leken ze goed aangeslagen. Vanwege de droogte heeft Gerben de aanplant de eerste weken frequent water gegeven om te zorgen dat de aanplant goed aanslaat.

Figuur 2.2 Beplantingsplan Van Kampen Pluimvee

Figuur 2.3 Boomweide Van Kampen Pluimvee kort na de aanplant in maart 2020 (foto Gerben van Kampen)

2.3 Walnotenteelt biologisch pluimveebedrijf Verbeek

Johan Verbeek uit Renswoude heeft 16.000 biologische leghennen met 6.5 hectare uitloop. In een deel van de uitloop staan sinds 2012 al 120 halfstam fruitbomen: appel, peer, pruim en kers.

Johan Verbeek wil bomen in de uitloop omdat dat die bijdragen aan het welzijn van de kippen. Ook wil hij een bijdrage leveren aan het milieu door CO2 vast te leggen.

De ervaring met de fruitbomen die er al staan, is dat ze ziektegevoelig zijn en teveel eisen stellen qua arbeid op het juiste moment en vakkennis. Notenbomen zijn vergeleken met fruitbomen minder ziektegevoelig en vergen minder onderhoud. Daarom heeft Johan nu voor walnoten gekozen.

Eind december 2018 heeft Johan 2 ha beplant met vier rassen walnoot: 100 Broadview, 50 Proslavski, 26 Coenen en 25 Plovdiski. De bomen staan in rijen; in de rij staan de bomen 8 meter van elkaar en de rijen liggen op 10 meter van elkaar. De bomen hebben ieder een 'sok' gekregen ter bescherming tegen de kippen.

Met vijf personen (eigen arbeid en een hovenier) zijn alle 200 bomen in één dag geplant. Het hoveniersbedrijf had een spitmachine, een boor voor plantgaten en een palenboor mee. Dankzij de GPS op de spitmachine konden de plantgaten in mooi rechte lijnen geboord worden. De bomen zijn vastgezet met palen en voorzien van een bescherming. Dankzij het meekijken van een goede adviseur (walnotenkweker en hovenier Roderik de Vries) bij de start van de aanplant, konden de bomen in één keer goed geplant worden.

Om zich ervan te verzekeren dat de nieuwe aanplant het ging redden heeft Johan tijdens het droge groeiseizoen in 2019 veel water gegeven. Daardoor zijn de walnoten goed aangeslagen.

De aanplant van walnotenbomen uit 2018 beviel goed. Zo goed dat Johan ook aan het vervolgproject in 2019 heeft meegedaan om het areaal agroforestry-aanplant in zijn uitloop verder te vergroten. In maart 2020 is er nog 1 hectare aangeplant, wederom walnoot met plantafstand 8x10 meter.

Figuur 2.4 Nieuwe notenaanplant op biologisch pluimveebedrijf Verbeek in maart 2020 (foto Johan Verbeek)

2.4 Biomassateelt biologisch pluimveebedrijf Knook-Visser

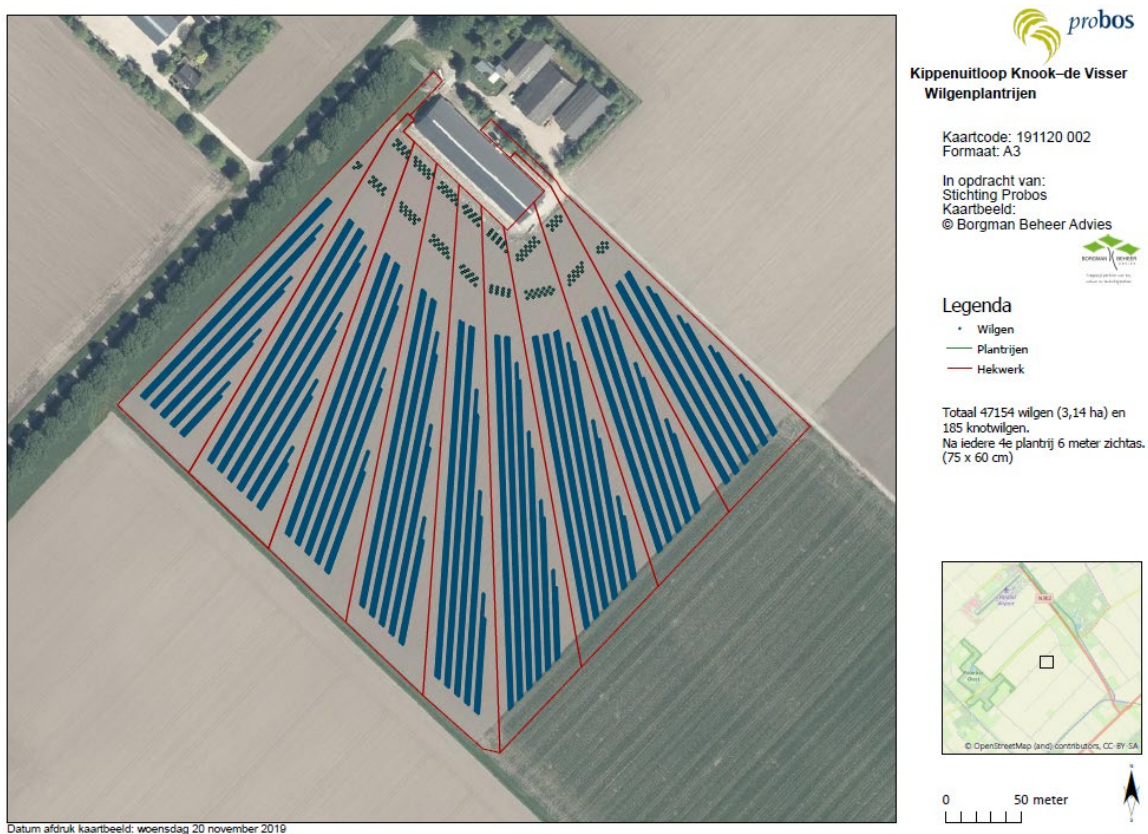
Biologisch pluimveebedrijf Knook-de Visser in Lelystad telt 25.000 legkippen, die in de gecompartmenteerde uitloop van in totaal 10 ha naar buiten kunnen. In december 2019 zijn hier door

het bedrijf Kemp Schalkwijk 47.150 wilgenstekken in de uitloop aangeplant voor de productie van houtige biomassa.

Familie Knook-de Visser wilde graag een agroforestry-systeem in de uitloop inrichten, zodat de kippen kunnen profiteren van beschutting en de beplanting daarnaast op termijn een product op kon kan leveren. In biomassawilgen zag Jan Knook een mooie manier om snel beschutting te bieden aan zijn kippen én bij te dragen aan de vraag naar biomassa, die naar verwachting komende jaren zal toenemen. Jan zag echter weinig in het zelf aanleggen en exploiteren van biomassawilgen, omdat dit een andere tak van sport is dan de pluimveehouderij en zijn drukke werkzaamheden dit niet toelaten. Samenwerking met Bart Kemp van Kemp Schalkwijk, die op zoek was naar grond om biomassawilgen op te kunnen telen, bood uitkomst. Jan Knook heeft zijn uitloop beschikbaar gesteld voor de beplanting. Kemp Schalkwijk verzorgde de aanplant en draagt zorg voor beheer, oogst en vermarkting van de biomassa.

Verspreid over de 10 hectare grote uitloop zijn de wilgen geplant in dubbele plantrijen zodat de biomassa in de toekomst machinaal geoogst kan worden. Tussen de dubbele plantrijen zijn zichtassen van 6 meter breed aangehouden voor maaiwerkzaamheden en het behoud van zicht op de uitloop en de kippen. De rijen wilgenstekken beginnen op een afstand van 75 meter van de stal. Om deze afstand voor de kippen te overbruggen zijn in de tussenruimte twee rijen met in totaal 185 knotwilgen ter beschutting aangelegd. De wilgenaanplant beslaat een oppervlakte van ruim 3,1 hectare.

Ondanks dat de wilgenstekken in december 2019 zijn geplant, en daardoor de kans hadden om in de zachte winter alvast wortels te vormen, heeft de jonge aanplant een flinke klap opgelopen door de aanhoudende droogte aan het begin van het groeiseizoen in 2020. Van een groot deel van de stekken blijft het uitlopen achter of zijn de bladeren geel gekleurd door de droogte. In de eerste helft van 2020 zal worden gemonitord hoe de aanplant zich ontwikkelt.

Figuur 2.5 Ontwerp biomassa-aanplant op biologisch pluimveebedrijf Knook-de Visser in Lelystad

3 Verkenning klimaatfinanciering

3.1 Vermarkting van de klimaatimpact door boomaanplant in kippenuitlopen

3.1.1 Klimaatcompensatie in Nederland

Klimaatcompensatie is een vrijwillig mechanisme en wordt in de praktijk op verschillende manieren toegepast. De meest geaccepteerde vorm van klimaatcompensatie is dat de emissiereductie of vastlegging van broeikasgassen worden gekwantificeerd en gecertificeerd op basis van een onafhankelijke standaard. De gecertificeerde projecten krijgen na periodieke monitoring en verificatie zogenaamde CO₂ credits uitgekeerd, die worden geregistreerd en bijgehouden in een onafhankelijk register. In Nederland is het tot nog toe niet mogelijk gecertificeerde CO₂ credits te genereren met de aanplant van bomen, vanwege het feit dat emissiereducties door behoud, verbetering en/of aanplant van bos door de Nederlandse Staat meegeteld worden in de nationaal vastgestelde klimaatdoelstellingen (Nationally Determined Contributions (NDC)). Wel bestaat er in Nederland een Green Deal Pilot Nationale Koolstofmarkt¹ om klimaatprojecten binnen Nederland te stimuleren. In 2019 is de stichting opgericht en worden de eerste methoden ontwikkeld. De verwachting is dat de ontwikkeling van een dergelijke Nationale Koolstofmarkt, in de nabije toekomst, gelegenheid zal bieden om wel CO₂ credits te genereren met emissiereductie initiatieven middels bos/boomaanplant (en andere landgebruik en natuurherstel gerelateerde activiteiten). Hoewel de zogenaamde 'dubbel telling' hiermee niet wordt opgelost en de klimaat impact niet zozeer ingezet kan worden voor 'harde' compensatie van de eigen uitstoot, levert de eigenaar/koper van deze CO₂ credits een bijdrage aan de nationale klimaatdoelstellingen van de Nederlandse overheid. De voorwaarde voor toepassing in agroforestry initiatieven in kippenuitlopen is dat er een methode bestaat of ontwikkeld wordt die toepasbaar voor dergelijke projecttypen.

3.1.2 Huidige situatie

Hoewel er momenteel dus geen CO₂ credits te verhandelen zijn, wordt er wel degelijk geïnvesteerd in bos-/boomaanplant projecten. Met name de laatste jaren met de toenemende publieke aandacht voor klimaatverandering en duurzaamheid, het klimaatakkoord en de uitvoering daarvan, zowel nationaal als internationaal, is er een duidelijke trend zichtbaar waarin particulieren en bedrijven zich steeds meer inzetten om klimaatverandering tegen te gaan. Bij de keuze om te investeren in bosklimaatprojecten spelen de aanvullende impacts, zoals het herstellen van natuur, verbeteren van de biodiversiteit en lokale sociaal-economische ontwikkeling een belangrijke rol.

Nu bestaan er al langere tijd mogelijkheden voor bedrijven en particulieren om bij te dragen aan boomaanplant in of CO₂ credits te kopen van bosklimaatprojecten in het buitenland en dan met name in (tropische) ontwikkelingslanden. De laatste jaren is de vraag naar mogelijkheden voor aanplant of compensatie middels bosklimaatprojecten in eigen land sterk toegenomen. Voor particulieren zijn de voornaamste redenen om initiatieven in eigen land te steunen dat deze tastbaarder zijn (men kan het resultaat zelf gaan bekijken en/of het is in een gebied dat men goed kent) en dat ze een bijdrage willen leveren aan de lokale omgeving. Voor bedrijven gelden, naast dat ze graag aan hun klanten willen laten zien dat ze zich (ook) lokaal inzetten voor de omgeving en het klimaat, vaak vergelijkbare beweegredenen.

Particulieren kunnen op dit moment met name bijdragen aan de realisatie van nieuw bos en meer bomen door als vrijwilliger te helpen met planten (via verscheidene evenementen zoals de boomfeestdag) of door geld te doneren. Hiervoor kunnen ze terecht bij terreinbeherende organisaties zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, provinciale landschappen en landschapsbeheer stichtingen. Daarnaast zijn er soortgelijke mogelijkheden bij verscheidene initiatieven van

---

¹ <https://nationaleco2markt.nl/>

organisaties² of particulieren. Trees for All is momenteel de enige partij die mogelijkheden biedt voor particulieren om direct bomen aan te planten binnen projecten in Nederland.

Ook zijn er al bedrijven die Nederlandse bosprojecten steunen. Dit doen ze bijvoorbeeld ook via een partij als Trees for All, maar (met name de grotere organisaties) gaan vaak een directe samenwerking aan met de terrein beherende organisatie / eigenaar van de grond³.

Ondanks dat de prijs per ton CO₂ van bosklimaatprojecten in Nederland veel hoger is dan de prijs per ton CO₂ in (tropische) ontwikkelingslanden, is dit momenteel niet de limiterende factor die ervoor zorgt dat er nog relatief weinig bosklimaatprojecten in Nederland zijn. De huidige vraag naar dergelijke projecten is namelijk groter dan het aanbod. Dat er, buiten de grote terreinbeherende organisaties, bijna geen aanbod is van bosklimaat- of überhaupt bosaanplant projecten in Nederland heeft in de eerste plaats te maken met de huidige wet- en regelgeving⁴ en vaak hoge kosten (voorinvestering) tegen relatief lage baten (over een lange termijn) voor het ontwikkelen, beheren en exploiteren van bos. Voor agroforestry systemen zijn deze barrières vaak een stuk kleiner. Toch schrikken agrariërs nog terug voor onduidelijkheden en onzekerheden omtrent wet- en regelgeving en van de hogere voorinvestering die nodig is voor aanplant van de bomen.

Doordat investeren in bosklimaatinitiatieven een relatief nieuw begrip is in Nederland en er nog relatief weinig partijen mee bezig zijn, is er nog weinig kennis van de mogelijkheden van klimaatfinanciering en hoe men in contact zou kunnen komen met potentieel geïnteresseerde partijen. De vraag naar (bos)klimaatprojecten is nog erg onregelmatig en er ontbreekt ook (nog) een duidelijke structuur die vraag en aanbod met elkaar verbindt. Hierdoor is er vaak nog een mis-match in vraag en aanbod. Een bedrijf dat een bosklimaatproject zoekt om te steunen wil dit in de regel vaak op korte termijn realiseren (vaak gekoppeld aan de eigen CO₂ uitstoot van een bepaald jaar, of aan een bepaald budget wat gereserveerd is). Met de voorwaarden die zo'n bedrijf stelt (qua kosten, type project, schaal, land, locatie, etc.) moet dit maar net aansluiten bij wat er op dat moment in beeld is. Deze vraag komt momenteel ook maar bij een paar partijen binnen waardoor initiatieven die wellicht in aanmerking zouden kunnen komen vaak niet in beeld komen.

Ook is er vaak nog een verschil in verwachtingen met betrekking tot de financiering en de invulling van een bosklimaatproject. Waar een terreinbeheerder/eigenaar vaak nog het beeld heeft dat de financiering vergelijkbaar is aan een subsidie of donatie, ziet de financier het als een investering in een dienst (nl. CO₂ vastlegging) en stelt deze daarbij allerlei voorwaarden en verwacht hij/zij bepaalde garanties voor de lange termijn.

Een specifieke uitdaging voor veel agroforestry projecten is schaal. De schaal van aanplant bij één enkele agrariër is, met name voor bedrijven en marktpartijen, vaak te klein en sluit niet aan bij de mate van CO₂ vastlegging die zij beogen.

De onregelmatigheid in vraag naar projecten en mismatch in vraag en aanbod zorgen er nu nog voor dat, hoewel de vraag naar projecten groter is dan het aanbod, het toch nog steeds moeilijk is om financiering te vinden voor bosklimaatinitiatieven in Nederland.

3.1.3 Toekomstige trend

Door de toenemende mate waarmee we te maken hebben met klimaatverandering, zal klimaat ook in de toekomst een belangrijk thema blijven voor de maatschappij en hoog op de agenda staan van de overheid, in Nederland, maar ook internationaal. De invulling van het Nederlandse klimaatbeleid, implementatie van het klimaatakkoord⁵ en de ontwikkeling van de bossenstrategie⁶ zal, naast concrete stimuleringsregelingen en subsidies (zie paragraaf 3.3), naar verwachting ook een verdere impuls geven aan investeringen in agroforestry in Nederland.

---

² Zoals bijvoorbeeld Stichting Voedselbosbouw Nederland

³ Voorbeelden hiervan zijn de samenwerking die Staatsbosbeheer heeft met partijen als Shell, Microsoft of de samenwerking die Greenchoice heeft met bijvoorbeeld Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Zuid-Hollands Landschap en Stichting Voedselbosbouw Nederland.

⁴ Zoals bijvoorbeeld de bestemmingsverandering van de grond van landbouw naar natuur door aanleg van bos / aanplant van bomen, restricties in beheermogelijkheden op natuurgronden en de plicht om te herplanten wanneer kap van aangeplante bomen plaatsvindt. Voor een uitgebreidere beschrijving van relevante wet-en regelgeving, zie: <https://agroforestrykip.nl/wet-en-regelgeving>

⁵ Gepresenteerd op 28 juni 2019. Zie <https://www.klimaatakkoord.nl/>

⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/02/03/bijlage-hoofdlijnen-ambities-en-doelen-van-de-bossenstrategie-van-rijk-en-provincies>

Met de komst van een Nationale koolstofmarkt is de verwachting dat de interesse vanuit bedrijven en particulieren om te investeren in klimaatcompensatie verder toe zal nemen. Onder anderen doordat de klimaat impact van de emissiereductieprojecten die hieronder 'gecertificeerd' zullen worden volgens gestandaardiseerde methodes wordt vastgesteld en daarmee meer geformaliseerd zal zijn. Daarnaast is de verwachting dat de National koolstofmarkt meer structuur zal bieden aan klimaatfinanciering in Nederland, wat het makkelijker zal maken om financier en bosklimaatinitiatieven met elkaar te verbinden. Momenteel (april 2020) wordt er door Probos en Face the Future gewerkt aan de ontwikkeling van een methodedocument waarmee de CO₂-emissiereductie van agroforestry projecten kan worden vastgesteld binnen de Nationale koolstofmarkt.

Ook komen er steeds meer bedrijven⁷ die, een interne beprijzing toepassen voor de CO₂ uitstoot van de organisatie. Dit zou in de toekomst kunnen leiden tot meer financiering voor bosklimaatprojecten in Nederland. Anderzijds, zou de beoogde invoering van een CO₂ heffing⁸ onder het klimaatakkoord er toe kunnen leiden dat bedrijven (met name uit de industrie), die momenteel bovenop de verplichtingen die ze hebben onder het Europese emissiehandelssysteem ETS vrijwillig financieel bijdragen aan (bos)klimaatprojecten, straks geen budget meer hiervoor beschikbaar hebben.

3.2 Concrete mogelijkheden voor vermarkting CO₂

In het kader van het project 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' is gesproken met een aantal marktpartijen die actief zijn met het aanbieden van bosklimaatprojecten in Nederland en internationaal. Met deze partijen is gesproken over de potentie die zij zien voor agroforestry projecten in het algemeen en boomaanplant in kippenuitlopen in het bijzonder. Daarnaast is er geïnventariseerd of er al mogelijke interesse is vanuit hun klanten (bedrijven/particulieren). Met de Coöperatie Biomeerwaarde Ei is verder onderzocht of er een concreet voorstel kon worden uitgewerkt voor een aantal van hun leden die ook interesse hebben om bomen aan te planten op hun bedrijf.

3.2.1 Perceptie marktpartijen

Er is gesproken met Stichting Trees for All (TfA)⁹ en Natural Capital Partners (NCP)¹⁰. TfA is de enige marktpartij in Nederland die aanplant aanbiedt aan bedrijven en particulieren binnen Nederlandse initiatieven. NCP is een Brits bedrijf dat, met name, grote bedrijven begeleidt in verduurzaming van de bedrijfsvoering (middels reductie van CO₂ uitstoot en milieu impact) en compensatie middels klimaatprojecten wereldwijd, waaronder ook aanplantprojecten in Nederland¹¹. We hebben beide partijen de casus voorgelegd van aanplant in kippenuitlopen.

De projecten in Nederland die TfA ondersteunt, zijn voornamelijk aanplantprojecten met als doel om natuurlijk bos te creëren en/of te herstellen¹². Het aanplanten en herstellen van natuurlijk bos heeft volgens TfA de grootste impact, zowel op het gebied van CO₂-vastlegging als biodiversiteit. Ze werken daarom met name samen met terreinbeherende organisaties zoals Staatsbosbeheer. Hoewel sinds kort TfA ook de aanleg van voedselbossen ondersteunt, is het steunen van agroforestry initiatieven zoals aanplant in kippenuitlopen voor TfA vooralsnog een brug te ver. De perceptie van TfA is dat dergelijke agroforestry systemen nog te dicht bij de reguliere landbouwsystemen staan en dat de additionele impact op biodiversiteit gering is vergeleken met natuurlijk bos. Ook vanwege het feit dat er een economische drijfveer achter de aanplant zit (bijv. notenteelt, fruitboomgaard, houtproductie, etc.), waar boeren op de lange termijn winst uit zouden halen spreekt hen minder aan en roept de vraag op in hoeverre een bijdrage aan aanplant additioneel is en niet voornamelijk de bedrijfsvoering van de pluimveehouder financiert. Bij biomassateelt in de vorm van wilgenplantages zet TfA vraagtekens of hier überhaupt een positieve klimaat impact behaald wordt.

⁷ Zoals bijvoorbeeld Disney, Microsoft en Shell

⁸ <https://www.klimaatakkoord.nl/industrie/vraag-en-antwoord/welke-bedrijven-vallen-onder-de-co2-heffing>

⁹ Elsbeth Gerritsen, Programmamanager Bos Nederland

¹⁰ Christiaan Vrolijk, Manager Global Markets

¹¹ Natural Capital Partners heeft bijvoorbeeld in 2019, in samenwerking met Staatsbosbeheer, voor Microsoft een project ontwikkeld om bossen die aangetast zijn door essentaksterfte te herstellen.

¹² Zie ook de uitgangspunten van Trees for All: <https://treesforall.nl/onze-uitgangspunten/>

Een ander belangrijk punt is de perceptie van klanten (particulieren en bedrijven) en dus hoe een bosklimaatproject overkomt op deze klanten (het verhaal). Projecten die de aanleg van natuurlijk bos beogen of een duidelijk positieve impact hebben op biodiversiteit, landschaps- of maatschappelijke waarden, hebben over het algemeen de voorkeur, zeker als daar een goed verhaal bij verteld kan worden. De casus van agroforestry in kippenuitlopen is moeilijker uit te leggen en de perceptie is dat deze projecten tot weinig meerwaarde leiden op bijvoorbeeld het gebied van biodiversiteit. Daarnaast is de verwachting dat de kap van bomen (zoals bij aanplant van bomen voor houtproductie of biomassateelt), vragen zal oproepen bij klanten over de lange termijn duurzaamheid van de klimaat impact.

NCP heeft een ander perspectief op boomaanplant in kippenuitlopen. Wat voorop staat bij NCP is dat er een wezenlijke klimaatimpact behaald wordt. Wanneer dit gegarandeerd kan worden, door bijvoorbeeld contractueel vast te leggen dat de pluimveehouder de bomen lange termijn (30+ jaar) in stand zal houden, is het een project dat NCP in principe aan wil bieden aan hun klanten. Ook het feit dat er een duidelijke economische drijfveer achter de aanplant van de bomen zit, wordt door NCP juist gezien als een sterk punt. Hoe aantrekkelijker de business case gemaakt kan worden voor een pluimveehouder, hoe groter de kans dat het op grotere schaal geïmplementeerd zal worden en dus een grotere klimaat impact bereikt zal worden. Dit is ook een belangrijk element van de visie van NCP. Het economisch waarderen van klimaatmitigatie, biodiversiteit en ecosysteemdiensten en het meenemen van deze waarde in beleid- en investeringsbeslissingen, biedt handelingsperspectieven voor het tegengaan van klimaatverandering en behoud van bos/natuur en biodiversiteit.

Een belangrijke factor voor NCP (waarschijnlijk geldt dit voor de meeste marktpartijen), omdat ze vaak met grote bedrijven en multinationals werken, is schaal. Afhankelijk van de beplantingstype en ingeschatte CO₂ vastlegging per hectare, zullen projecten al snel een omvang van meer dan 10 à 20 hectare moeten hebben. Wanneer een pluimveehouder kans wil maken op (co-)financiering vanuit een dergelijke partij, zal hij/zij dus een gezamenlijk initiatief moeten opzetten met andere pluimveehouders om voldoende schaal te bereiken.

Ook de perceptie van de klant speelt een belangrijke rol bij NCP en ook daar geldt, hoe groter de bijdrage aan verbeteren van biodiversiteit en landschap en lokale sociaal-economische ontwikkeling, boven op de klimaat impact, hoe aantrekkelijker het project is voor de klant. Waar een pluimveehouder ook rekening mee moet houden is dat deze klanten vaak graag de mogelijkheid willen hebben om de locatie te bezoeken waar de bomen aangeplant worden. Er zal dus eventueel ruimte moeten zijn om een bijvoorbeeld een bezoekersmiddag te plannen.

Een belangrijk verschil tussen bosaanplantprojecten en agroforestry in kippenuitlopen is de prijs per ton vastgelegde CO₂. In de regel wordt er per hectare minder CO₂ vastgelegd in een agroforestry systeem in kippenuitlopen dan in een bos. Daarnaast zijn de kosten per boom meestal aanzienlijk hoger (zeker bij de aanplant van noten- en fruitbomen). Een manier om de kosten voor de (co-)financier van de aanplant te beperken is om als pluimveehouder zelf een deel van de kosten te dragen, zoals voor arbeid, materiaal en machine benodigdheden en eventuele grondbewerking.

3.2.2 Onderzoek naar concrete (co-)financieringskansen

Tijdens de uitvoering van het eerste project 'Agroforestry in kippenuitlopen' is in 2018 reeds de interesse gepolst vanuit marktpartijen om bij te dragen aan de aanplant op een aantal voorbeeldbedrijven. Daarvoor is een korte 'one-pager' van het concept gemaakt (zie Annex 2).

Vanuit NCP was er destijds concrete interesse, maar vanwege de beperkte schaal en het feit dat we in dat stadium van de pilot nog niet alle voorbeeldbedrijven in beeld hadden, hebben ze uiteindelijk aan één van hun klanten (die op dat moment interesse had in boomaanplant in Nederland) voorgesteld om een boomplantdag op een voorbeeldbedrijf te organiseren. Helaas heeft de klant niet voor dit voorstel gekozen.

Tijdens de uitvoering van het huidige project 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' zijn er geen concrete klimaatfinancieringspartijen gevonden die interesse hebben om bij te dragen aan aanplant in kippenuitlopen. Dit heeft met name te maken met de grilligheid van de huidige markt. Dat er potentiële interesse is vanuit financiers, werd bevestigd door NCP, maar het is niet zo dat er bedrijven of particulieren staan te wachten om te investeren in dergelijke projecten.

Om het project verder onder aandacht te brengen bij verschillende marktpartijen hebben we met Johan Verbeek van de Coöperatie Biomeerwaarde Ei, onderzocht of we met een aantal pluimveehouders, aangesloten bij de coöperatie, een concreet financieringsvoorstel voor aanplant op zouden kunnen stellen die we bij een bedrijf of marktpartij in ons netwerk neer zouden kunnen leggen. In Annex 3 staat het daarvoor geschetste kader dat is opgesteld. Tijdens de ledenvergadering van Cooperatie Biomeerwaarde Ei is echter besloten dat de leden de klimaatimpact van boomaanplant in hun uitlopen graag zelf willen behouden en deze impact graag willen gebruiken in de eigen productieketen en voor de vermarkting van de eieren. Dit wordt ook wel 'carbon insetting' genoemd. De klimaat impact (en bijkomende impact zoals verbetering van de leefomgeving van de kippen en biodiversiteit) wordt ingezet als bijdrage aan de verduurzaming van de keten en daarmee onderscheiding en vermarkting van het product. Bekende voorbeelden hiervan zijn te vinden binnen productieketens van bijvoorbeeld koffie, cacao en ijs en cosmetica¹³, maar in Groot Brittannië en Nieuw Zeeland zijn ook reeds succesvolle voorbeelden van 'insetting' in de eierketen met boomaanplant in kippenuitlopen¹⁴. Dat er in Nederland ook een markt is voor eieren die zich onderscheiden in klimaat impact en dierenwelzijn, laat Kipster zien.

Een groot voordeel is dat de pluimveehouder een prijs-premium zou kunnen vragen voor de eieren en dus wat de noodzaak van een financieel rendement van de bomen zelf wellicht weghaalt. Een nadeel is dat de pluimveehouder waarschijnlijk zelf de voorinvestering van aanplant van de bomen zal moeten bekostigen. Daarnaast staat de verwachte impact die behaald kan worden met CO₂ vastlegging in bomen niet in verhouding met CO₂ uitstoot van een pluimveebedrijf. Het is niet haalbaar om de uitstoot van het eigen bedrijf te compenseren met aanplant van bomen.

Om een goede inschatting te maken van de kansen (en voorwaarden) voor het inzetten van boomaanplant in kippenuitlopen voor vermarkting van de eieren (of kippen) zal verder onderzoek gedaan moeten worden binnen de keten.

3.3 Subsidies en stimuleringsregelingen

Huidige aanplant- of vergroeningssubsidies voor agrariërs bestaan vooral uit subsidies voor aanplant op en om het boerenerf, aanleggen van landschapselementen of randbeplanting om het perceel. Beleid en regelingen hiervoor variëren per provincie (en soms per gemeente of waterschap) en de locatie van het perceel (bijv. binnen/buiten het Natuurnetwerk Nederland of het provinciale Natuurnetwerk). Er bestaat momenteel echter geen structurele subsidie die voorziet in financiering van agroforestry initiatieven of boomaanplant in vrije uitlopen van kippen. Een uitzondering hierop is Noord-Brabant, waar agrariërs waarvan hun bedrijf zich binnen het Natuurnetwerk Brabant bevindt subsidie kunnen krijgen voor aanplant en inrichting vanuit het Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB). Echter gaat het hier om een relatief klein areaal van landbouwgrond dat in aanmerking zou kunnen komen voor deze subsidie.

De verwachting is echter dat er op korte termijn wel subsidiemogelijkheden zullen komen voor het aanplanten van bomen in landbouwgebied en agroforestry in het specifiek. Zo komen het Rijk en de provincies, medio 2020, met een Bossenstrategie¹⁵ waar al € 51 mln. gereserveerd is voor de aanpak ontbossing in Natura2000 gebieden en inrichten van een compensatiepool, inrichting van rijksgroden, herstel van landschapselementen en een subsidieregeling voor agroforestry. In de Rijksbegroting 2020 voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit¹⁶ is een jaarlijkse structurele financiering van €6 miljoen voor bomen, bos en natuur opgenomen, waarvan €1,5 miljoen is gereserveerd voor het herstel van landschapselementen/agroforestry en een subsidieregeling voor agrariërs die bos planten op hun

¹³ Bijvoorbeeld: <https://www.benjerry.com/whats-new/2015/agroforestry-in-peru> en <https://originalbeans.com/one-bar-one-tree/>

¹⁴ Zoals de eieren verkocht door Sainsbury's: <https://www.about.sainsburys.co.uk/eggtracker> en de woodland eggs uit Nieuw Zeeland <http://www.woodlandeggs.co.nz/>

¹⁵ Zie Ambities en doelen voor de Bossenstrategie: <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=358f15d9-ff1b-4abd-a83d-440d0b64a4b2&title=Ambities%20en%20doelen%20voor%20de%20Bossenstrategie.pdf> en Hoofdlijnen (ambities en doelen) van de bossenstrategie van rijk en provincies: <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=def619cb-2ace-463c-8929-45c84afe2689&title=Hoofdlijnen%20%28ambities%20en%20doelen%29%20van%20de%20bossenstrategie%20van%20Rijk%20en%20provincies.pdf>

¹⁶ <http://www.rijksbegroting.nl/2020/voorbereiding/begroting?hoofdstuk=40.15>

gronden¹⁷. In het Masterplan Agroforestry¹⁸ wordt de ambitie gesteld om 25.000 hectare aan agroforestry in 2030 te realiseren in Nederland.

Daarnaast zijn er vanuit verschillende provincies ook ambities uitgesproken over de invulling van een provinciale bossenstrategie. Zoals bijvoorbeeld de provincie Noord-Brabant, die in 2030 13.000 ha nieuw bos wil realiseren en inzet op het stimuleren van de aanleg van voedselbos en agroforestry.

Ook vanuit de EU is er meer aandacht voor stimulering van aanplant en behoud van bomen in landbouwgebied. Zo wordt er onder anderen gekeken naar hervormingen in het Gemeenschappelijk Landbouw beleid (GLB) (dat in 2021 wordt vernieuwd), waarbij boeren met grond dat beplant is met bomen / landschapselementen en nu aangemerkt wordt als natuur, onder het nieuwe GLB ook subsidie krijgen voor deze grond¹⁹.

Momenteel zijn het voornamelijk regio-gebonden acties en initiatieven van onder anderen de landschapsstichtingen, ANV's, provincies en gemeenten die bijdragen aan aanplant van bomen in het agrarische landschap. Dan gaat het met name om de verstrekking van plantgoed, advies over ontwerp en aanplant en in sommige gevallen hulp bij aanplant door vrijwilligers²⁰. Vaak, echter, gaat het ook bij deze initiatieven veelal om aanplant op erven of aanleg van specifieke landschapselementen en zijn de specifieke voorwaarden die gesteld worden vaak moeilijk te verenigen met de beoogde vorm van aanplant in een kippenuitloop.

3.4 Conclusies en aanbevelingen klimaatfinanciering

Met o.a. de implementatie van het klimaatakkoord, de komst van de nationale bossenstrategie, de uitwerking van het Masterplan Agroforestry en de Green Deal Nationale Koolstofmarkt wordt er een duidelijk perspectief geschetst voor (grootschalige) implementatie van agroforestry in Nederland. Zo is er vanuit de Nederlandse overheid de ambitie uitgesproken om 25.000 ha aan agroforestry (waarvan 1.000 ha aan voedselbos) te realiseren in 2030 en is er op korte termijn zicht op structurele subsidie voor de aanleg agroforestry systemen. Ook bij veel provincies staat het stimuleren van agroforestry hoog in de lijst van middelen om meer bos / meer bomen in het landschap te realiseren. Deze subsidieregeling moet echter nog verder uitgewerkt worden en het is op dit moment nog weinig over bekend.

Wanneer specifiek wordt gekeken naar de potentie van vermarkting van CO₂ dan zou in het meest ideale scenario een Nationale Koolstofmarkt leiden tot een platform die initiatiefnemers van bosklimaatprojecten verbindt met bedrijven en particulieren die willen bijdragen aan een positieve klimaat impact. Wanneer deze er (nog) niet is, zouden pluimveehouders, om voldoende schaal te behalen en ontwikkeling- en aanlegkosten te delen, zich het beste kunnen organiseren en zo gezamenlijk aan te planten en hun klimaatimpact te vermarkten (al dan niet in samenwerking met een marktpartij).

Het is daarnaast interessant om te onderzoeken hoe de klimaat impact door CO₂ vastlegging in bomen binnen de eigen productieketen kan worden benut, zoals voorgenomen door leden van Coöperatie Biomeerwaarde Ei.

Het vooruitzicht op subsidies en stimuleringsregelingen voor agroforestry en een toename in mogelijkheden voor en interesse in financiering in bosklimaatprojecten, biedt ook kansen om beide vormen van financiering te combineren. Hierbij zal gekeken moeten worden naar hoe subsidies en financiering vanuit CO₂ vermarkting elkaar kunnen versterken, zodat enerzijds de bestaande barrières weggehaald worden voor agrariërs om in te zetten op agroforestry en anderzijds een zo groot

¹⁷ Zie p. 52: <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/brieven/2019/10/04/beantwoording-kamervragen-over-feitelijke-vragen-begroting-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/beantwoording-kamervragen-over-feitelijke-vragen-begroting-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit.pdf>

¹⁸ Het Masterplan, opgesteld door het Louis Bolk instituut in opdracht van het ministerie van LNV, biedt advies aan de overheid om opschaling van agroforestry in Nederland mogelijk te maken. Zie: <https://docplayer.nl/182336632-Masterplan-agroforestry.html>

¹⁹ <https://drive.google.com/file/d/1-0JkRsU2Mm9JvvpN1DWX2JZ-Cq79K6hO/view?userstoinvite=%22%22>

²⁰ Een voorbeeld hiervan is de aanplantactie van 100.000 bomen en struiken in Gelderland (<https://landschapsbeheergelderland.nl/100-000-bomen-en-struiken/>),

mogelijke (klimaat)impact behaald kan worden. Een aandachtspunt hierbij is dat er duidelijk gecommuniceerd moet worden over de klimaatimpact en de additionaliteit van de financiering. Ook zal men ervoor moeten hoeden dat er geen dubbele claim gelegd wordt op de klimaatimpact door de verschillende betrokken partijen (landeigenaar, overheid, bedrijf, particulier).

4 Knelpunten wet- en regelgeving en certificering pluimveebedrijven

Er zijn verschillende wetten en regelingen van toepassing bij het realiseren van agroforestry in kippenuitlopen. Een uitgebreid overzicht is te vinden op <https://agroforestrykip.nl/wet-en-regelgeving/>. De regels (vanuit o.m. de certificeerders en de EU) voor de beplanting van uitlopen zijn niet allemaal even eenduidig en spreken elkaar soms tegen. Naast hoe in de wetten en regelingen omschreven staat wat toegestaan is, is van belang hoe de controlerende instanties deze interpreteren en in de praktijk beoordelen of een situatie aan de regels voldoet. Dit zorgt voor terughoudendheid bij pluimveehouders m.b.t. het aanplanten van bomen in kippenuitlopen.

In de praktijk blijkt vooral de (interpretatie van de) onderstaande twee regelingen te leiden tot belemmeringen voor agroforestry in kippenuitlopen:

- EU-regelgeving handelsnormen voor eieren; wordt gecontroleerd door COKZ (voorheen NCAE)
- Private regelgeving van het Duitse KAT, aanvullend op bovengenoemde EU-regelgeving; wordt gecontroleerd door KAT

In het kader van dit project is getracht meer duidelijkheid te krijgen over de (interpretatie van de) regels voor bomenaanplant in kippenuitlopen binnen deze regelingen.

In het voorgaande project 'Agroforestry kippenuitlopen' (2018-2019) bleek het al lastig om in contact te komen met vertegenwoordigers van controle-instanties COKZ en KAT. Dat project eindigde met deels open eindjes, waaronder de toezegging van het Duitse KAT om te komen kijken bij 2 biologische pluimveebedrijven die respectievelijk walnoten en biomassawilgen zouden aanplanten. Deze bedrijven kregen een voorlopige goedkeuring voor hun aanplant, welke definitief zou worden als deze na bezoek door KAT als OK beoordeeld zouden worden. In project 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' (2019) is de aanplant met de walnoten daadwerkelijk bezocht door 2 medewerkers van KAT (16/9/2019). Deze hebben zich positief uitgelaten over het effect van de bomen voor het welzijn van de kippen en hoe zij de onderdelen uit de Europese Handelsnormen voor eieren over beplanting van kippenuitlopen interpreteren. Dit is gepubliceerd op de website <https://agroforestrykip.nl/wet-regelgeving/kat/>. Met de uitleg van KAT is het voor biologische pluimveebedrijven nu compleet duidelijk onder welke voorwaarden ze agroforestry kunnen toepassen in hun kippenuitloop.

Het laatste open eindje is hoe de controle instantie COKZ (voorheen NCAE) de regels over beplanting van kippenuitlopen in de EU-handelsnormen voor eieren interpreteert. De eerste poging om met deze organisatie in contact te komen dateert van november 2018, op advies van een LNV-medewerker die de Handelsnormen in haar portefeuille heeft. De vragen waren (en zijn):

- Notenbomen, biomassabomen (wilgen) en kwaliteitshout (bijvoorbeeld populieren) staan niet met naam genoemd in het rijtje voorbeelden van toegestane dubbeldoel beplantingen. Zijn ze toegestaan?
- In welke dichtheden (bomen/ha) zijn boomgaard, bos, notenbomen, biomassabomen, kwaliteitshout toegestaan?

Ondanks nabellen, nogmaals mailen, doorgestuurd worden naar diverse medewerkers, andere mensen bij de organisatie telefonisch en per mail benaderen, de vragen nog eens op een andere manier verwoorden, zijn deze vragen niet beantwoord. Het laatste wat we van deze organisatie per mail (26/3/2020) toegezonden kregen, was:

'In [...] staat duidelijk dat de voor de hennen toegankelijke uitloop in de openlucht grotendeels begroeid is en niet wordt gebruikt voor andere doeleinden, behalve als boomgaard, bosterrein en grasland, voor zover dit laatste gebruik door de bevoegde autoriteiten is toegestaan. Op grond van deze bepaling is het op dit moment niet mogelijk de toegankelijke uitloop voor hennen in de openlucht voor andere doeleinden te gebruiken. Het COKZ heeft dit punt ook afgestemd met het ministerie van LNV. LNV heeft laten weten dat dit standpunt reeds eerder met u is gedeeld en dat het ministerie bereid is bij de komende wijziging van de Verordening voorstellen tot wijziging in te brengen.

Conclusie van het vorenstaande is dat het COKZ en ook LNV geen akkoord geeft op dubbeldoelbeplanting in de voor hennen toegankelijke uitloop. (Normale) beplanting is wel toegestaan [..]. Deze conclusie geldt ook voor het bedrijf van [..] die in uw email genoemd wordt. Er is door het COKZ geen toestemming gegeven voor welke aanplant dan ook. Dit behoort niet tot de bevoegdheden van het COKZ [..]. Als er een besluit moet worden genomen in dit kader, gebeurt dat altijd door of in overleg met de directeur van het COKZ en het ministerie van LNV. We hopen u hiermede voldoende te hebben geïnformeerd.'

Helaas geeft bovenstaand schrijven geen antwoord op bovenstaande vragen 1 en 2 en suggereert zelfs dat 'boomgaard, bosterrein en grasland' ook niet toegestaan zijn. De mail was ondertekend door de directeur van het COKZ. Er is nog om nadere toelichting gevraagd, maar een reactie is tot op heden (22/4/2020) niet ontvangen. Voor niet-biologische pluimveebedrijven met een vrije uitloop is bij het aflopen van project 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' helaas nog steeds niet duidelijk onder welke voorwaarden ze agroforestry kunnen toepassen in hun uitloop.

Er zijn nog enkele andere manieren om te proberen alsnog duidelijkheid te krijgen, namelijk de vragen opnieuw stellen aan LNV of de vragen laten stellen door organisaties, die boeren vertegenwoordigen (bijv. LTO, NOP, NVP) of desnoods kamervragen door een lid van de tweede kamer of een Europarlementariër. Europarlementariër Ruissen (SGP) heeft in december 2019 vragen gesteld over een vergelijkbaar onderwerp, namelijk het toestaan van zonnepanelen in kippenuitlopen. De ervaring heeft geleerd dat informatie krijgen over interpretatie van wet- en regelgeving een lange adem vergt. Het hopelijk toch nog verkrijgen van de antwoorden valt helaas buiten de looptijd van dit project.

5 Verkenning praktijknetwerk

Tijdens het project is een eerste verkenning gedaan naar de mogelijkheden voor het opzetten van een praktijknetwerk voor agroforestry in kippenuitlopen. Het idee van het praktijknetwerk is dat pluimveehouders, door kennis- en ervaring uit te wisselen, elkaar kunnen stimuleren om in meer uitlopen agroforestry-systemen in te richten. Door middel van (telefonische) bevraging is een eerste verkenning gedaan van welke behoeften er zijn onder pluimveehouders en hoe een praktijknetwerk hierop in zou kunnen spelen.

5.1 Website en workshop

De website agroforestrykip.nl is tijdens het vorige project 'Agroforestry in kippenuitlopen' opgezet en bevat informatie voor pluimveehouders over verschillende teeltsystemen, wet- en regelgeving omtrent bomen in de uitloop, CO₂-vastlegging door agroforestry-systemen, kosten en baten en ervaringen van voorbeeldbedrijven. Deze website is tijdens het project 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' verder geactualiseerd en uitgebreid.

Daarnaast is op 28 november 2019 in de middag een workshop georganiseerd voor pluimveehouders over beheer van notenbomen in de uitloop. De workshop vond plaats op Biologisch pluimveebedrijf Verbeek in Renswoude, waar walnoten en fruitbomen in de uitloop zijn aangeplant. Tijdens de workshop is door hovenier en notenteler Roderik de Vries praktische kennis gedeeld over welke mogelijkheden er zijn met notenteelt in kippenuitlopen en wat er komt kijken bij de aanplant en het beheer van notenbomen in een uitloop. In de uitloop is onder meer ingegaan op praktische aspecten zoals snoei van noten- en fruitbomen. Aan de workshop namen 19 personen deel.

De workshop is een voorbeeld van een activiteit die binnen een praktijknetwerk georganiseerd kan worden om praktische kennis en ervaring te delen. Tijdens de workshop gaven nagenoeg alle deelnemers aan meerwaarde te zien in een praktijknetwerk.

5.2 Mogelijke invulling praktijknetwerk

Het praktijknetwerk wordt gezien als een kans om aanleg van agroforestry-systemen in kippenuitlopen op te schalen, ook wanneer er geen pilotproject meer is dat aanplant financieel ondersteunt. Opschaling is wenselijk om meerwaarde via een duurzaamheidslabel of keurmerk te kunnen creëren. Agroforestry-pluimveehouders hebben dan een betere onderhandelingspositie om de meerwaarde van hun eieren (hoger welzijn, milieuwinst door CO₂-vastlegging, biodiversiteit en landschappelijke waarde) hoger te waarderen in het keurmerk dan vergelijkbare eieren uit niet-agroforestry-uitlopen (dit geldt met name voor biologische eieren).

De website agroforestrykip.nl wordt gezien als een goede basis voor een platform voor het praktijknetwerk.

Uit de gesprekken bleek het praktijknetwerk een belangrijke rol kan hebben in:

- Het voorzien in kennis over praktische zaken van agroforestry-beplantingen. Bijvoorbeeld over ontwerp en aanplant van de bomen of vragen rondom SKAL-certificering van plantgoed.
- Ervaringen van voorbeeldprojecten beschikbaar maken voor pluimveehouders die een agroforestry-systeem overwegen of al hebben en graag met andere ervaringsdeskundigen ideeën uitwisselen.
- Organisatie van het uitzoeken of gezamenlijk oppakken van belangrijke vragen en knelpunten.
Bijvoorbeeld:
  - Interpretatie van regels door KAT of COKZ omtrent beplantingen;
  - Literatuurstudie naar de mogelijke effecten van beplanting risico op dioxinerisico's;
  - Het optimaal beheren en vermarkten van fruit of noten;

- Het opzetten van een systeem voor gebruik of verkoop van CO2-credits.
- ...
- Het organiseren van workshops op locatie bij pluimveehouders, met een inhoudelijk specialist/deskundige als spreker, over praktische beheervragen waar onvoldoende kennis over is. Bijvoorbeeld snoeien, bescherming tegen vorst in het voorjaar of wet- en regelgeving bij oogst in de uitloop. De in dit project georganiseerde workshop viel goed in de smaak bij de deelnemers.
- Lobbyen voor een GLB-gewascode specifiek voor agroforestry of zelfs bomenaanplant in kippenuitlopen. Een dergelijke code zou de perceelsregistratie van een agroforestry-systeem een stuk eenvoudiger maken en zorgt voor erkenning van dit landbouwtype door de overheid, wat beiden stimulerend kan werken voor het opschalen van agroforestry in kippenuitlopen.

Coöperatie Biomeerwaade Ei ziet meerwaarde in het netwerk en wil graag meewerken aan de totstandkoming van een dergelijk netwerk. Men geeft wel aan dat er sterke behoefte is aan een externe trekker voor dit netwerk met deskundigheid over agroforestry-systemen.

5.3 Financieringsmogelijkheden praktijknetwerk

Om inzicht te verkrijgen in hoe het praktijknetwerk gefinancierd zou kunnen worden, is een korte verkenning gedaan naar financieringsmogelijkheden. Twee POP3-regelingen bieden mogelijk aanknopingspunten. De POP3-subsidie in de provincie Flevoland, 'Regeling Samenwerking voor innovaties' biedt financiering van een praktijknetwerk op projectbasis.

De Brabantse POP3-subsidie 'Trainingen, workshops en coaching van agrarische ondernemers en demonstratieactiviteiten Noord Brabant.' Biedt mogelijk financiering voor de activiteiten in het netwerk. POP3-subsidies lopen van 2014 tot en met 2020. Mogelijk komt er een POP4, maar dit is nu (april 2020) nog niet helemaal duidelijk.

6 Conclusies en aanbevelingen

In het kader van het project 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' zijn de volgende resultaten behaald:

- Er is 7,8 hectare agroforestry-aanplant gerealiseerd op 4 voorbeeldbedrijven;
- De website agroforestrykip.nl is geactualiseerd en aangevuld met praktische informatie voor pluimveehouders;
- Er is inzicht in de mogelijkheden en randvoorwaarden voor klimaatfinanciering voor agroforestry in kippenuitlopen;
- Er is duidelijkheid over de interpretatie van KAT-regels voor beplantingen in uitlopen;
- Er is een workshop georganiseerd over notenaanplant in kippenuitlopen;
- Er is een eerste opzet gemaakt voor een praktijknetwerk agroforestry in kippenuitlopen.

Het project heeft daarmee verdere bouwstenen aangeleverd voor de opschaling van agroforestry in kippenuitlopen. Echter om te komen tot een grotere uitrol van bomenaanplant in kippenuitlopen zal er ook de komende jaren werk moeten worden gemaakt van het uitdragen van kennis en praktijkvoorbeelden. Ook zal er structurele cofinanciering nodig zijn, zodat pluimveehouders een deel van de aanplantkosten kunnen dekken. De Nationale Koolstofmarkt en de subsidieregeling die door LNV wordt ontwikkeld zullen hier naar verwachting een belangrijke bijdrage in gaan leveren. Voor het stimuleren van agroforestry op gangbare vrije-uitloop pluimveebedrijven is duidelijkheid vanuit de COKZ over de regels voor beplantingen van groot belang. Dit is een belangrijk knelpunt dat nog opgelost moet worden zodat pluimveehouders weten welke vormen van aanplant ze wel of niet kunnen toepassen in hun uitloop.

Het opzetten van een praktijknetwerk kan pluimveehouders helpen om kennis en ervaring uit te wisselen en de klimaatimpact te vermarkten (al dan niet in samenwerking met een marktpartij). Uit de verkenning blijkt dat er behoefte is aan een dergelijk netwerk. Het verdient dan ook aanbeveling om op korte termijn financiering voor een dergelijk netwerk te zoeken zodat de coördinatie van het netwerk ook meer structureel geborgd zijn.

Annex 1. Overzicht aanplantlocaties

Losse bijlage

Annex 2. Project pitch klimaatfinanciering

TREE PLANTING IN OUTDOOR CHICKEN RANGES NETHERLANDS

BACKGROUND

There is approximately 2700 ha of outdoor chicken ranging area in the Netherlands on farms that keep free-range and organic hens for the production of eggs. About 6 to 8 ha on average per farm. An outdoor chicken range contributes to the welfare of the animals. It offers the chickens the possibility to take a dust bath, search for insects, explore the outdoors, or to find a quiet spot and relax. However, by origin, chickens are forest birds and only feel comfortable to venture outside if there is shelter, preferably of trees and shrubs. When this shelter is missing, the chickens only use a limited part of the range and remain close to the barn.

INCREASING FOREST COVER AND MITIGATING CLIMATE CHANGE

With the introduction of agroforestry (the integration of trees and woody perennials in agricultural systems) in chicken ranging areas, additional forest / tree cover can be realized in the Netherlands without losing the agricultural function of the land. The planting of trees in chicken ranges not only improves the welfare of the chickens, but also contributes to climate change mitigation, through the sequestration of CO₂ in the trees. Furthermore, the trees make a positive contribution to climate adaptation strategies. For example, trees contribute to gradual uptake and storage of the water in the soil and protect the soil from dehydration and erosion. This makes the land more resilient against extreme rainfall and periods of extreme drought.

ADDITIONAL VALUE OF TREES IN CHICKEN RANGES

Chicken ranges that are planted with grass and trees provide habitat to a more diverse range of species of mammals, birds and insects compared with chicken ranges consisting of grass alone. Animals such as songbirds and roe deer find shelter and food in the planted outlets. In addition, flowering trees such as fruit trees and willows are an important food source for bees, bumblebees and butterflies.

Trees are effective in capturing harmful substances such as ammonia and fine dust particles that are emitted at chicken farms. Also, in ranges planted with trees, chickens use a larger part of the range. This ensures that manure is also distributed more evenly over the outlet, which benefits the soil and groundwater quality.

AIM OF THE PILOT

The aim of the pilot project is to elaborate and disseminate examples of agroforestry in chicken ranges. In addition, demonstration sites will be planted that can serve as example and inspiration for interested poultry farmers.

Annex 3 Kaders financieringsvoorstel boomaanplant in kippenuitlopen

Voor het project 'Opschaling agroforestry in kippenuitlopen' kijken we o.a. naar mogelijke (structurele) (co-)financieringsmodellen voor bomenaanplant in uitlopen.

Één van de mogelijke kansen die we zien is cofinanciering voor aanplant door:

1. Bedrijven met een MVO / milieu ambitie
Bedrijven die hun eigen CO₂ uitstoot vrijwillig willen compenseren met aanplant van bos/bomen. Deze bedrijven hebben veelal een publiek profiel en ze willen met het aanplanten van bomen naast CO₂ compensatie zich duurzaam profileren richting hun klanten/netwerk. Voorbeelden hiervan zijn Greenchoice, Microsoft, Brabantia, etc.
2. Organisaties die CO₂ compensatie en aanplant van bomen verkopen aan bedrijven en particulieren
Voorbeelden hiervan zijn Trees for All, WeForest en Natural Capital Partners.

Om te kijken of dergelijke partijen interesse hebben en bereid zijn mee te betalen voor boomaanplant in kippenuitlopen zouden we bij een aantal van hen een voorstel neer willen leggen met concrete aanplant mogelijkheden. Hiervoor willen we verkennen of er pluimveehouders zijn die interesse zouden hebben om een (substantieel) deel van hun uitloop te beplanten. Belangrijk hierbij is dat we voldoende schaal kunnen bereiken (minimaal 10 ha) wil het interessant kunnen zijn voor een dergelijke financier.

Vanuit onze eerdere pilot 'Agroforestry in kippenuitlopen' hebben we een beeld van de kosten en baten en CO₂ vastlegging per type teelt. Afhankelijk van de gewenste type aanplant kan een eerste inschatting gemaakt worden van de kosten en baten.

Kader

- Grootte areaal aanplant: Minimaal 10 ha
- Inschatting potentiële financiële bijdrage: Hangt af van het type aanplant en het budget van de mogelijke klant. Indicatief zal de bijdrage per boom tot maximaal €10 zijn. Voor wilg een laagstamappel zal dit, gezien de hoge dichtheid en geringe afmeting van de boompjes, eerder een bedrag per hectare aanplant zijn. Een grove schatting is ongeveer €1000 tot €2000 per hectare.
- Verwachting van financier:
  - Lange termijn beheer en (minimaal 20 à 30 jaar) instandhouding van de bomen/aanplant. Wanneer tussentijds bomen geroid/geoogst wordt, dient te worden herplant.
  - De financier maakt aanspraak op de 'CO₂ impact' van de gerealiseerde aanplant en mag hierover communiceren naar zijn/haar klanten. De pluimveehouder kan dus zelf geen claim leggen op de CO₂ die door de bomen vastgelegd wordt.
  - De aanplant locatie moet (natuurlijk alleen op afspraak en in goed overleg met het pluimveebedrijf) te bezoeken kunnen zijn door de financier.